

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ในท้องที่ 5 อำเภอ ได้แก่ อำเภอหาดใหญ่ อำเภอเมือง อำเภอสิงหนคร อำเภอกวนเคือง และอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์เพื่อวัดระดับการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมง ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา และศึกษาเปรียบเทียบ ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ของครอบครัวชาวประมงที่มีลักษณะส่วนบุคคลของหัวหน้าครอบครัว ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวแตกต่างกัน โดยมีวิธีการวิจัย คือ การกำหนดกรอบแนวคิดของการวิจัยครั้งนี้ไว้ว่าให้ปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวชาวประมงเป็นตัวแปรอิสระ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรฯ เป็นตัวแปรตาม กำหนดประชากรในการวิจัยเป็น ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา โดยใช้กลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีแบ่งตามพื้นที่และสุ่มตัวอย่างแบบโควต้า ซึ่งมีกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ 361 ครอบครัว ใช้เครื่องมือการวิจัย ที่สร้างขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง และจากประสบการณ์ของผู้วิจัยเอง เป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง 3 ตอนด้วยกันคือ คำถามที่เกี่ยวข้องกับหัวหน้าครอบครัว ลักษณะทั่วไปของครอบครัว ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวชาวประมง คำถามเกี่ยวกับตัวแปรตามการมีส่วนร่วม ในวิธีการและกิจกรรมอนุรักษ์ฯ ทะเลสาบสงขลา และคำถามปลายเปิดปัญหาการอนุรักษ์ฯ ทะเลสาบ และข้อเสนอแนะแนวทางในการสนับสนุนการมีส่วนร่วม การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดย ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยอีก 3 คน คือ การสัมภาษณ์ลงในแบบสัมภาษณ์เป็นรายครอบครัว (ทั้งฝ่ายพ่อและแม่) การสังเกตกิจกรรม และสนทนากับบุคคลที่เกี่ยวข้องในชุมชนประมงริมทะเลสาบสงขลา และนำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์และเขียนผลการวิจัย โดยสรุปผลของการวิจัยดังต่อไปนี้

1.1 ลักษณะทั่วไปของของกลุ่มตัวอย่าง

ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีอายุอยู่ระหว่าง 36-65 ปี โดยกลุ่มที่มีอายุระหว่าง 46-55 ปี มีจำนวนมากที่สุด คิดเป็น

ร้อยละ 30.7 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด และประมาณร้อยละ 77.8 มีการศึกษาระดับประถมศึกษา ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลาส่วนมากเป็นครอบครัวค่อนข้างใหญ่ มีสมาชิก 4-6 คน คิดเป็นร้อยละ 56.5 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด และส่วนมากมีสมาชิกในครอบครัว 1-2 คน ที่ออกทำการประมง โดยครอบครัวที่มีสมาชิก 2 คนทำการประมง มีถึงร้อยละ 57.3 ส่วนใหญ่เป็นผู้ประกอบอาชีพประมงมาแต่ดั้งเดิม ร้อยละ 41.8 ระบุว่าทำอาชีพประมงมากเกินกว่า 20 ปี

นอกจากการทำอาชีพประมงแล้ว ยังมีอาชีพเสริมอื่น ๆ อีกด้วย โดยอาชีพรองส่วนใหญ่เป็นการเพาะเลี้ยงและการเลี้ยงสัตว์คิดเป็นร้อยละ 61.8 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ชาวประมงที่ทำการทำการเกษตรไปด้วยมี ร้อยละ 12.5 รายได้รวมเฉลี่ยต่อเดือน จากการทำอาชีพต่าง ๆ ของครอบครัวชาวประมง ส่วนใหญ่จะมีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง 3,001-10,000 บาท โดยพบว่าครอบครัวที่มีรายได้ตั้งแต่ 5,001-10,000 บาทคิดเป็น ร้อยละ 44.6 ส่วนรายได้จากการทำการประมง ในทะเลสาบของครอบครัวชาวประมง จะเห็นว่าส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยอยู่ในช่วง 3,001-5,000 บาทต่อเดือน คิดเป็นร้อยละ 56.8

สมาชิกของครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ทั้งฝ่ายพ่อและแม่ ไม่ค่อยได้มีบทบาทในฐานะผู้นำชุมชนมากนัก โดยที่ครอบครัวที่ฝ่ายพ่อเป็นผู้นำชุมชนมีร้อยละ 21.3 และฝ่ายแม่ที่เป็นผู้นำมีเพียงร้อยละ 10.0 เท่านั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นผู้นำซึ่งมีถึงร้อยละ 90.0 ในส่วนของการเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมในชุมชนของครอบครัวชาวประมงก็เช่นเดียวกันพบว่าทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มสังคมในชุมชน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่ก็ได้รับน้อย พบว่าครอบครัวที่รับข่าวสารน้อยกว่า 3 ครั้งใน 1 เดือนมีถึงร้อยละ 68.4 โดยที่แหล่งข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากแหล่งข้อมูลหลัก คือ สื่อโทรทัศน์ และนอกจากนั้นก็มาจากเพื่อนบ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และช่องทางอื่น ๆ

ในการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกของครอบครัวชาวประมง ครอบครัวที่พ่อเป็นฝ่ายที่มีการติดต่อกับบุคคลภายนอกมีร้อยละ 50.7 และพบว่าฝ่ายแม่ของครอบครัวชาวประมงส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ติดต่อกับบุคคลภายนอก ที่ติดต่อกับบุคคลภายนอกมีเพียงร้อยละ 22.7 ในส่วนของความรู้สึกว่าตนเองเป็นที่ยอมรับของบุคคลอื่น มีครอบครัวที่ฝ่ายพ่อรู้สึกว่าจะถูกยอมรับปานกลางมีร้อยละ 51.5 ส่วนฝ่ายแม่ที่รู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับของคนอื่น ปานกลางมีร้อยละ 64.3 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด

1.2 การมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

ผลการวิจัยพบว่า ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาในระดับต่ำ หากเปรียบเทียบระหว่างสมาชิกครอบครัวฝ่ายชายหรือพ่อกับฝ่ายหญิงหรือแม่ พบว่า ฝ่ายพ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ อยู่ในระดับต่ำ ส่วนฝ่ายแม่จะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ น้อยกว่าฝ่ายพ่อ จัดอยู่ในระดับต่ำมาก

เมื่อพิจารณาในมิติของกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาที่ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วม พบว่า กิจกรรมที่ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมมากที่สุด คือ กิจกรรมการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำของกรมประมง หรือสำนักงานประมงจังหวัดสงขลา กับกิจกรรมการปลูกป่าชายเลนของกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งหรือสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนสงขลา รองลงมา คือ กิจกรรมการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำของกรมประมงเช่นกัน โดยทั้ง 3 กิจกรรมครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับต่ำ ส่วนกิจกรรมการจัดระเบียบเครื่องมือประมงของกรมประมง และกิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอยของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 16 พบว่า ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับต่ำมาก หากพิจารณาการมีส่วนร่วมของฝ่ายพ่อกับฝ่ายแม่ พบว่า ลำดับของกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ ที่เข้าไปมีส่วนร่วมมาก-น้อย ทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่เหมือนกัน คือมีลำดับการมีส่วนร่วมจากมากไปน้อย ตั้งแต่กิจกรรมการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กิจกรรม การปลูกป่าชายเลน กิจกรรมการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ กิจกรรมการกำจัดขยะมูลฝอย และกิจกรรมการจัดระเบียบเครื่องมือประมงตามลำดับ โดยฝ่ายพ่จะมีระดับการมีส่วนร่วมในระดับต่ำทุกกิจกรรม ส่วนฝ่ายแม่อยู่ในระดับต่ำมากทุกกิจกรรม

เมื่อพิจารณาในมิติของกระบวนการหรือขั้นตอนในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วม พบว่า ขั้นตอนหรือกระบวนการที่ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมมากที่สุด คือ การได้รับผลประโยชน์จากกิจกรรมอนุรักษ์ซึ่งมีระดับการมีส่วนร่วมอยู่ในระดับต่ำ รองลงมา คือ ขั้นตอนหรือกระบวนการในการวางแผน และขั้นตอนในการร่วมปฏิบัติการในกิจกรรมอนุรักษ์ ส่วนขั้นตอนหรือกระบวนการที่ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมน้อยที่สุด คือ ขั้นตอนการติดตามและประเมินผลกิจกรรมทั้ง 3 ขั้นตอนหรือกระบวนการนี้ครอบครัวชาวประมงเข้าไปมีส่วนร่วมเพียงในระดับต่ำมากเท่านั้น หากพิจารณาการมีส่วนร่วมของฝ่ายพ่อกับฝ่ายแม่ในขั้นตอนหรือกระบวนการต่าง ๆ ของกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ พบว่า ฝ่ายพ่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในขั้นตอนของกิจกรรมการ

อนุรักษ์ตามลำดับจากมากไปน้อย คือ การได้รับผลประโยชน์ การเข้าร่วมปฏิบัติกิจกรรม การเข้าร่วมวางแผนกิจกรรมตามลำดับ ส่วนฝ่ายแม่จะเข้าร่วมในขั้นตอนการได้รับประโยชน์มากที่สุดเหมือนฝ่ายพ่อ แต่ขั้นตอนที่เข้าไปมีส่วนร่วมในลำดับถัดมา คือ การเข้าร่วมวางแผน การติดตามและประเมินผลตามลำดับ ส่วนการเข้าร่วมในขั้นตอนการปฏิบัติการจะอยู่ในลำดับน้อยที่สุด

1.3 เปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาตามลักษณะของครอบครัวที่แตกต่างกัน

1.3.1 ลักษณะปัจจัยของครอบครัวของชาวประมง ที่มีผลต่อการ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

ได้เปรียบเทียบในลักษณะปัจจัยของครอบครัวชาวประมงที่ต่างกัน ใช้วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (ANOVA หรือ F-test) และการทดสอบค่าเฉลี่ย 2 กลุ่ม (t-test) ซึ่งได้ผลการมีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งสอดคล้องกับสมมุติฐานของการวิจัยครั้งนี้ โดยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาของครอบครัวชาวประมงสรุปได้ดังนี้

- 1) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่หัวหน้าครอบครัวมีช่วงอายุแตกต่างกัน
- 2) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ เป็นผู้นำ และไม่เป็นผู้นำ
- 3) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และไม่เป็น
- 4) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารแตกต่างกัน
- 5) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ในครอบครัวที่มีฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ มีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก และไม่ติดต่อ
- 6) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่การยอมรับของบุคคลอื่นต่อฝ่ายแม่แตกต่างกัน

1.3.2 ลักษณะปัจจัยของครอบครัวของชาวประมง ที่ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

ได้เปรียบเทียบในลักษณะปัจจัยของครอบครัวชาวประมงที่ต่างกัน โดยใช้วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (ANOVA หรือ F-test) ซึ่งได้ผลการมีส่วนร่วมที่ไม่แตกต่างกัน (ผลการวิเคราะห์ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05) ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมุติฐานของการวิจัย

ครั้งนี้ โดยพบว่าปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาของครอบครัวชาวประมงสรุปได้ดังนี้

- 1) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่หัวหน้าครอบครัว มีระดับการศึกษาแตกต่างกัน
- 2) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวแตกต่างกัน
- 3) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่ครอบครัวประกอบอาชีพประมงในระยะ เวลาแตกต่างกัน
- 4) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวทำการประมง แตกต่างกัน
- 5) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีรายได้รวมของครอบครัวแตกต่างกัน
- 6) ครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลา ที่มีรายได้จากการทำประมงของครอบครัวแตกต่างกัน

2. อภิปรายผล

2.1 ระดับการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา

2.2.1 ระดับการมีส่วนร่วมในภาพรวมของครอบครัวชาวประมง

ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบสงขลาของกลุ่มตัวอย่าง 361 ครอบครัว ในการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ทั้ง 5 กิจกรรม และมีส่วนร่วมในกระบวนการ 4 ขั้นตอน ระดับการมีส่วนร่วมโดยรวมยังอยู่ในระดับต่ำ เมื่อเทียบกับผลการศึกษามีส่วนร่วมในการพัฒนาที่อื่น ๆ เช่น จรูญพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 91-92) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง หรือวิวัฒน์ ภูครองศรี (2535) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานสำรวจชุมชนสัมพันธ์ในจังหวัดปัตตานีพบว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง สมเดช สิทธิพงศ์พิทยา (2543) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวชนบทผู้ยากจนในโครงการพัฒนาชนบท พบว่า ประชาชนมีประสบการณ์

การเข้ามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชนบทถึงร้อยละ 92 ส่วนวิชาญ สุขสง (2539: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกัน และปราบปรามผู้ก่อการร้ายในจังหวัดชายแดนใต้พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนภาพรวมอยู่ในระดับต่ำ ซึ่งผลการศึกษาในแต่ละประเด็นแต่ละที่แตกต่างกัน และก็ความแตกต่างกับผลการวิจัยครั้งนี้ เนื่องมาจาก ช่วงระยะเวลายุคสมัย การทำวิจัยสภาพพื้นที่ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมของชุมชน และรายละเอียดต่าง ๆ ของกระบวนการ และเนื้อหาการทำวิจัย ที่แตกต่างกันและที่สำคัญประชากรของงานวิจัยนี้เป็นครอบครัวที่เป็นภาพรวมของ ทั้งฝ่ายพ่อและแม่ ที่แตกต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ ที่กล่าวมา

ผลการศึกษาการมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ภาพรวมที่ได้อยู่ในระดับต่ำ อันเนื่องมาจากดังต่อไปนี้

1) การศึกษาภาพรวมการมีส่วนร่วมของตัวแทนครอบครัวชาวประมง ในชุมชน 5 อำเภอ การสนับสนุนกิจกรรมอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาขององค์กรที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ จะติดต่อประสานงานผ่านผู้นำชุมชนเท่านั้น ทำให้การมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอนของสมาชิกของชุมชนที่เป็นครอบครัวชาวประมงส่วนใหญ่จึงอยู่ในระดับต่ำ

2) ในแต่ละชุมชนประมงที่เป็นพื้นที่ศึกษาวิจัยจะมีกลุ่มมีผู้นำที่สนใจในกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาเป็นการเฉพาะ ที่มีสมาชิก มากบ้าง น้อยบ้าง เพราะฉะนั้นการร่วมกิจกรรมจริง ๆ ในพื้นที่ก็ไม่ได้สะท้อนภาพรวมของชุมชน

3) การอนุรักษ์ฯ ทะเลสาบสงขลาที่ทำการศึกษามี 5 กิจกรรมหลัก ได้แก่ เขตอนุรักษ์ ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ ปลุกป่าชายเลน จัดระเบียบเครื่องมือประมง และการกำจัดขยะมูลฝอย แต่ละชุมชนจะมีกิจกรรม ไม่เหมือนกัน ไม่พร้อมกัน สมาชิกของชุมชนจะมีส่วนร่วมในบางกิจกรรมเท่านั้น แต่การแสดงผลจะบอกเป็นภาพรวม จึงอยู่ในระดับต่ำ

4) ครอบครัวชาวประมงมีทางเลือกในการทำอาชีพหลายทาง เมื่อทะเลสาบเสื่อมโทรม ก็จะพยายามปรับตัว บางกลุ่มจึงขาดความสนใจเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ฯ ทะเลสาบ

5) สมาชิกครอบครัวของชุมชนประมงในภาพรวมมีความตื่นตัว และมีส่วนร่วมน้อย ส่วนใหญ่จะมีส่วนร่วมที่มากกว่าด้านอื่นๆคือ การได้ประโยชน์ร่วมกัน

6) ส่วนใหญ่ครอบครัวชาวประมงยังมีรายได้รวมของครอบครัวเฉลี่ยที่ต่ำ (3,001-5000 บาท) ซึ่งต้องใช้เวลาในการหาเลี้ยงชีพทั้งการประมงและด้านอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กันด้วย

2.2.2 การมีส่วนร่วมของฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่

เมื่อพิจารณาต่อการมีส่วนร่วมของฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ ผลจากการวิจัยเห็นชัดเจนว่า โดยรวมการมีส่วนร่วมของฝ่ายพ่อในครอบครัวกลุ่มตัวอย่างมีมากกว่า ฝ่ายแม่ ทั้งการ

เข้าร่วมในกิจกรรม 5 กิจกรรมและการร่วมในกระบวนการทั้ง 4 ขั้นตอนผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับ จรุงพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 63) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีเพศต่างกัน การมีส่วนร่วมไม่แตกต่างกัน และวิทวัส แก้วทะนงค์ (2541: 67) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นครศรีธรรมราช พบว่าเพศไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ทรัพยากรน้ำบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

แต่ผลการวิจัยครั้งนี้ สอดคล้องกับข้อเท็จจริงในชุมชนที่กิจกรรมร่วมของชุมชน ในลักษณะนี้ส่วนใหญ่เป็นบทบาทของฝ่ายพ่อและกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยส่วนใหญ่อยู่ในชุมชน มุสลิม ซึ่งโดยปกติในชุมชนมุสลิมแล้ว มีผู้ชายหรือฝ่ายพ่อจะเป็นผู้นำ ฝ่ายหญิงโดยทั่วไปมีบทบาท สนับสนุนและการจัดการภายในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่นอกจากจะมีปัจจัยหรือลักษณะเฉพาะของ ฝ่ายหญิงที่พิเศษออกไป

2.2.3 การมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมและกระบวนการ

จากกิจกรรมที่ครอบครัวชาวประมงมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ได้แก่ การจัดทำเขตอนุรักษ์ การปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ การปลูกป่าชายเลน การจัดระเบียบเครื่องมือประมง และการกำจัดขยะมูลฝอย ในกิจกรรมดังกล่าว ปรากฏว่าครอบครัวชาวประมงมีส่วนร่วมมากที่สุดได้แก่ กิจกรรมเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งเป็น กิจกรรมที่มีการสนับสนุนให้เกิดขึ้นมาก และกระจายไปเกือบทุกชุมชนริมทะเลสาบ โดยที่โครงการ การจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ (2549: 123) ได้รายงานจำนวนเขตอนุรักษ์ ในทะเลสาบซึ่งมี ถึง 36 เขตพื้นที่ โดยที่กระจายอยู่ในพื้นที่ทะเลสาบตอนล่าง (พื้นที่ที่ทำการวิจัย) มีถึง 9 พื้นที่ และ ที่สำคัญกิจกรรมดังกล่าวจะดำเนินการไปได้ด้วยดี ต้องได้รับความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมจาก ชาวประมงเป็นอย่างดี ตั้งแต่การวางแผน การวางแผนกฎเกณฑ์ การดูแลปรับปรุงและติดตามผล และ สอดคล้องกับผลที่ทำให้ครอบครัวชาวประมงมีส่วนร่วมในการจัดทำเขตอนุรักษ์มากกว่ากิจกรรม อื่น ๆ ดังเบญจวรรณ เพ็ญหนู (2545: 61-62) ศึกษาการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ทะเลสาบสงขลาของ ชาวประมงพื้นบ้านคูขุด พบว่า มีภารกิจของสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลาที่ได้ดำเนินการ มาอย่างต่อเนื่องคือ การประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เข้าไปร่วมกับชุมชนในการจัดทำเขต อนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เนื่องจากเป็นความต้องการของชุมชน

ส่วนขั้นตอนการมีส่วนร่วมที่มีมากที่สุด ได้แก่ การได้รับประโยชน์ ข้อเท็จจริง ขั้นตอนนี้ก็คือไม่ว่าจะเป็นครอบครัวชาวประมงที่ร่วมกิจกรรมตั้งแต่ระยะแรกหรือไม่ก็ตาม แต่ผล

ของกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลา คือ การได้สัตว์น้ำมากขึ้น ครอบครัวย่างยิ่งได้ระบุว่า จะร่วมได้รับประโยชน์ที่มากกว่าในขั้นตอนอีก 3 ขั้นตอน

2.2 ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาที่แตกต่างกันของครอบครัวชาวประมงในแต่ละลักษณะปัจจัย

2.2.1 ลักษณะปัจจัยที่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วม

1) ครอบครัวของชาวประมงที่ฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่มีสถานภาพเป็นผู้นำของชุมชนต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่าครอบครัวชาวประมงที่ฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่มีสถานภาพ เป็นผู้นำของชุมชนต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐานการเป็นผู้นำในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางการหรือผู้นำธรรมชาติ เป็นผู้ที่ทำตัวเป็นตัวอย่างและการเป็นผู้นำกลุ่มในการอนุรักษ์ทะเลสาบคนในชุมชนให้การยอมรับสอดคล้องกับสุนันทา นิลเพชร (2538: 88-94) ที่ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวประมงพื้น - บ้านฝั่งทะเลจังหวัดกระบี่และตรังพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากร- ธรรมชาติ ได้แก่ ความเป็นแกนนำชุมชนสนใจปัญหาชุมชน และจักรพงษ์ ทองเพชร (2539, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาจังหวัด ที่ใช้งบประมาณตามข้อเสนอของสมาชิก สภาผู้แทนศึกษาเฉพาะจังหวัดสตูล พบว่าประชาชนในจังหวัดสตูลที่เคยเป็นหรือเป็นผู้นำท้องถิ่น ต่างกัน การมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาแตกต่างกันและ สุนีย์ บุญกำเนิด (2544: 130-137) ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรประมงชุมชนประมงขนาดเล็ก กรณีชุมชนบ้านแหลมโพธิ์ อำเภอลาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พบว่าปัจจัยที่มีผลเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรประมงของชุมชน ได้แก่ ความมีภาวะผู้นำ ทั้งผู้นำทางการและผู้นำไม่เป็นทางการของชาวประมง ทั้งนี้เนื่องจาก ครอบครัวชาวประมงที่มีสมาชิกเป็นผู้นำก็จะมีความรู้ความเข้าใจมีโอกาสเข้าถึงข้อมูล และต้องมีการหน้าที่ที่ต้องร่วมกับกิจกรรมต่างของชุมชนสูงกว่าครอบครัวที่สมาชิกไม่เป็นผู้นำของชุมชน

สำราญ จิตมานะ (2536, บทคัดย่อ) ได้ศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้นำสตรีในการพัฒนาชุมชน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของสตรี ได้แก่ การเป็นผู้นำและการยอมรับจากผู้นำทางการ และเริงชัย ดันสกุลและคณะ (2545:128) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่นอ่าวท่าชนะ จ.สุราษฎร์ธานี พบว่า ผู้หญิงมีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ เป็นผู้นำ โดยมีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดกิจกรรม การอนุรักษ์และพัฒนาต่าง ๆ ขึ้นใน

หมู่บ้าน เป็นแกนนำ ผู้หญิงเป็นองค์ประกอบสำคัญของกลุ่มกิจกรรมที่สำคัญ ๆ ขององค์กรชุมชน เกือบทุกหมู่บ้าน โดยจะเข้าไปมีส่วนวางแผน เตรียมการ และดำเนินการในทุกกิจกรรมขององค์กรชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วม ทุกกิจกรรมไม่ว่าจะเป็นการผสมปูน หิ้วถังทราย เพื่อทำปะการังเทียม และการนำปะการังเทียมไปวางในทะเล จะพบว่าผู้หญิงมีส่วนร่วมไม่น้อยกว่าผู้ชาย นอกจากนี้ผู้หญิงยังทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชายในการฟื้นฟู ปลูกป่าโกงกาง เพื่อเป็นป่าอนุรักษ์ของชุมชน และเป็นฝ่ายสนับสนุน ผู้หญิงจะเป็นส่วนสำคัญในการผลักดันให้ผู้ชายในบ้านได้เข้ามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชน

ในครอบครัวชาวประมงที่มีผู้หญิง(ฝ่ายแม่)เป็นผู้นำชุมชนถือว่าเป็นครอบครัวคนรุ่นใหม่ ซึ่งมีไม่มาก ส่วนใหญ่วัฒนธรรมชนบทในภาคใต้แล้วผู้ชายจะมีบทบาทภายนอกมากกว่า ดังนั้นก็ทำให้ครอบครัวดังกล่าวจึงมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรฯ ทะเลสาบสงขลา มากกว่าครอบครัวทั่วไป

2) ครอบครัวชาวประมงที่มีทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่มีสถานภาพเป็นสมาชิกกลุ่มของชุมชนต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่ฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่มีสถานภาพเป็นสมาชิกกลุ่มของชุมชนต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐาน การเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมในชุมชนทำให้มีการรวมตัวกับครอบครัวอื่น ๆ เป็นกลุ่ม เป็นองค์กร เช่น กลุ่มออมทรัพย์ร้านค้าสหกรณ์ กลุ่มประมงอาสา ฯลฯ ได้เข้าร่วมประชุม พูดคุย รับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ทำให้มีส่วนร่วมมากกว่าครอบครัวที่ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน สอดคล้องกับ สมเกียรติ ผาสุกวงษ์ (2543: บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำจากอ่างเก็บน้ำของสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ที่อำเภอถ้ำ จังหวัดลำพูน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดการน้ำ ได้แก่ การเป็นหรือไม่เป็นสมาชิกสหกรณ์ และจำนงค์ ไพโรจน์ (2533: 79-81) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการสันตินิมิตในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนครศรีธรรมราช พบว่า การเป็นและไม่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม แตกต่างกัน ทำให้การมีส่วนร่วมต่อโครงการสันตินิมิต แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.0001 แต่ขัดแย้งกับจรรยาพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่เป็นและเคยเป็นสมาชิกกลุ่ม ต่างกันมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงไม่แตกต่างกัน

ซึ่งการเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชนของสมาชิกครอบครัว จะมีโอกาส การรับรู้ข้อมูล เข้าใจ มีความรู้ จากการประชุม พบปะคนภายนอก และทำให้มีส่วนร่วมใน กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรทะเลสาบได้มากขึ้น

3) ครอบครัวชาวประมงที่ได้รับข้อมูลข่าวสารในช่วงความถี่ต่างกัน

ผลการศึกษา พบว่า ครอบครัวชาวประมงที่ได้รับข้อมูลข่าวสารต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติ 0.05 ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐาน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง ในชุมชนชาวบ้านจะรับรู้ผ่านผู้นำชุมชน หรือกลุ่มกิจกรรม ส่วนใหญ่จะมีการประชุมกันอย่างน้อย เดือนละครั้ง บางเดือนหน่วยงานราชการก็เข้าไปร่วมประชุม ข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมจากการ ศึกษาพบว่าชาวประมงจะได้รับจากสื่อโทรทัศน์ การบอกเล่าจากเพื่อนบ้านความถี่ของการรับรู้ ข้อมูลข่าวสารในชุมชนจะมีผลในการเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทะเลสาบ ผลการศึกษานี้สอดคล้อง กับ สุณีย์ บุญกำเนิด (2544: 130-137) ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรประมงชุมชนประมงขนาดเล็ก กรณีชุมชนบ้านแหลมโพธิ์อำเภอหาดใหญ่จังหวัดสงขลา พบว่าปัจจัยที่มีผลเกี่ยวข้องกับการจัดการ ทรัพยากรประมงของชุมชน ได้แก่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของชาวประมง และสุธิดา สุวรรณะ (2545: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคัดแยกขยะมูลฝอยในชุมชนรัตนวิบูลย์ และชุมชนไทยโฮเต็ลในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ จ.สงขลา พบว่าปัจจัยที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ได้แก่ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารสม่ำเสมอ การร่วมกลุ่มกันทางสังคมของสมาชิกของครอบครัวชาวประมง ในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ มีการพูดคุย ประชุม สื่อสารข้อมูลกันอย่างต่อเนื่อง รวมถึงมีการ การรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ ที่หลากหลายทำให้ครอบครัวในฐานะสมาชิกของชุมชน มีความ กระตือรือร้น มีความร่วมมือการดำเนินกิจกรรมจากภาครัฐและองค์กรอื่น ๆ เพิ่มขึ้น

4) การติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกของครอบครัวต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า การติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลภายนอกของสมาชิก ครอบครัวทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบ สงขลาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐาน การติดต่อกับบุคคลหรือกลุ่มภายนอก ไม่ว่าการติดต่อประสานงาน การร่วมประชุมสัมมนา การทัศนศึกษาดูงาน ทำให้มีโอกาสเรียนรู้ข้อมูล ข่าวสาร หรือได้งบประมาณในการสนับสนุน ชุมชน มีเพื่อนและเครือข่ายมากขึ้น เกิดกำลังใจ แรงบันดาลใจ ทำให้มีส่วนร่วมมากขึ้น สอดคล้อง กับ จรูญพันธ์ เชี่ยววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการ ทรัพยากร-ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคลากรของรัฐต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่า

เขาหลวงแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ 0.05 และแนว โสตถิพันธุ์ (2534) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนในชนบทศึกษาในพื้นที่จังหวัดสงขลา พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนได้แก่การได้สัมผัสกับเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนของประชาชน และไกรฤกษ์ แสงสุข (2545) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยาพบว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำ ได้แก่ ผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมเกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ราชการ การติดต่อ สื่อสารกับองค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นรัฐหรือเอกชน ทำให้สมาชิกของครอบครัวในชุมชนได้เข้าใจโครงการ หรือกิจกรรมที่จะร่วมกันดำเนินการ ดังนั้นคนที่มีความสัมพันธ์กับองค์กรต่างๆมากก็จะมีส่วนร่วมมากกว่าคนทั่วไปในชุมชน

ถาวร จิตมานะ (2536) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของผู้นำสตรีในการพัฒนาชุมชน พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของสตรีได้แก่ การติดต่อสัมผัสกับผู้นำการเปลี่ยนแปลงของรัฐ และสมพงษ์ เป้นทอง (2539: บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของสมาชิกในกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของสมาชิก ได้แก่ การติดต่อกับชุมชนภายนอก การได้รู้จักกับบุคคลอื่น ของสมาชิก เนื่องจากการตั้งกลุ่ม องค์กรของสตรีในชุมชนของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งรัฐและเอกชน เพื่อพัฒนาให้เป็นผู้นำสตรี สนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ผ่านกลุ่มสตรี เช่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มสตรีเกษตรเครือข่ายแรงงานสตรี กลุ่มสตรีชาวประมงทะเลสาบสงขลา ผู้นำกลุ่มเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่องค์กรที่เข้ามาสนับสนุน และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรทะเลสาบมากกว่าคนทั่วไปในชุมชน

5) ครอบครัวชาวประมง ที่สมาชิกฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่รู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลอื่นต่างกัน

(1) ครอบครัวที่ฝ่ายพ่อรู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลอื่นต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ฝ่ายพ่อรู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับของชุมชนต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติทะเลสาบสงขลาไม่แตกต่างกันซึ่งขัดแย้งกับสมมติฐาน และขัดแย้งกับ จรูญพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชน ที่มีความรู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลอื่นต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ 0.05 สืบเนื่องจากสมาชิกครอบครัวในชุมชน

ประมงแต่ละครอบครัว (ฝ่ายชาย) จะมีบทบาทในชุมชนแตกต่างกัน เช่นเป็นผู้นำทางศาสนา เป็นครูสอนศาสนา ผู้นำหรือสมาชิกกลุ่มชาวประมง กลุ่มกองทุนออมทรัพย์ชุมชน ผู้นำ และสมาชิกกลุ่มเหล่านี้ต้องได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชน ไว้วางใจให้เป็นตัวแทนชุมชนในเรื่องต่าง ๆ การยอมรับ หรือไว้วางใจกันในชุมชนก็ถือว่าเป็นเรื่องปกติ การรู้สึกว่าคุณยอมรับแล้วก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบได้ทุกคนเสมอไป

(2) ครอบครัวที่ฝ่ายแม่รู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลอื่นต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวที่ฝ่ายแม่รู้สึกว่าเป็นที่ยอมรับของชุมชนต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ ทะเลสาบสงขลาแตกต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับกับสมมติฐาน และกับจรรยาพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีความรู้สึกว่าตนเองเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลอื่นต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญที่ 0.05 และ สุชาติบรรจงการ (2544: 111-120) ที่ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลในชุมชนเกาะลิบง อำเภอกันตังจังหวัดตรัง พบว่า ปัจจัยภายในที่สำคัญที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนได้แก่ความเป็นผู้นำ ชาวบ้านยอมรับสมาชิกครอบครัวชาวประมงที่เป็นสตรีและมีความรู้สึกว่าคุณยอมรับจากคนอื่นในชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะมีความเป็นผู้นำที่โดดเด่นและจะต้องมีบทบาทการนำในชุมชนจริง ๆ โดยมีส่วนร่วมการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลามากกว่าสตรีที่มีความรู้สึกว่าตนเองไม่เป็นที่ยอมรับ หรือยอมรับเล็กน้อย

2.2.2 ลักษณะปัจจัยที่ไม่มีผลต่อระดับการมีส่วนร่วม

1) หัวหน้าครอบครัวชาวประมงที่อยู่ในช่วงอายุต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครอบครัวที่อายุต่างกันจะทำให้ครอบครัวมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ผลการวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับสมมติฐาน โดยครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวที่มีช่วงอายุระหว่าง 31-45 ปี จะมีส่วนร่วมมากกว่ากลุ่มช่วงอายุ 56-65 ปี เนื่องจากเป็นกลุ่มวัยที่มีความเหมาะสมในการทำมาหากินและกำลังสร้างความปักแผ่นให้ครอบครัวมีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรม แต่ไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ จรรยาพันธ์ เชื้อววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีอายุต่างกันมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ และวิทวัส แก้วทะนงค์ (2541: 67) ที่ได้ศึกษาการมี

ส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า อายุไม่ได้เป็นปัจจัยหลัก ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

2) หัวหน้าครอบครัวชาวประมงที่มีระดับการศึกษาต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า หัวหน้าครอบครัวที่ระดับการศึกษาต่างกันจะทำให้ครอบครัวมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐานเนื่องจากการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มีเงื่อนไขอื่น ๆ มากกว่าระดับการศึกษา เช่นคนที่มีความรู้ดีไม่จำเป็นต้องมีระดับการศึกษาที่สูง ความรู้เรื่องการอนุรักษ์ที่ครอบครัวได้รับก็มาหลายทางไม่ได้มาจากการศึกษาอย่างเดียว การศึกษาในระบบเองไม่ได้เน้นที่จะให้ความรู้ของท้องถิ่น โดยเฉพาะความรู้ของการอนุรักษ์ทรัพยากรทะเลสาบ การเรียนรู้ส่วนใหญ่มาจากปัญหาที่เกิดขึ้น ประสบการณ์ของชาวประมงที่ผ่านมา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวิทวัส แก้วทะนงต์ (2541: 67) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นครศรีธรรมราช พบว่าระดับการศึกษาไม่ได้เป็นปัจจัยหลัก ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง แต่ขัดแย้งกับ จานงค์ ไพโรจน์ (2533: 79-81) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการสันตินิมิตในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังนครศรีธรรมราช พบว่า ประชาชนที่มีการศึกษา แตกต่างกัน ทำให้การมีส่วนร่วมต่อโครงการสันตินิมิต แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.0001

3) ครอบครัวชาวประมงที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐาน ในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน จะเป็นในลักษณะ ของตัวแทนของครอบครัวไปเข้าร่วม การอนุรักษ์ทรัพยากรก็เช่นเดียวกัน จะเป็นครอบครัวใหญ่หรือเล็ก จะมีสมาชิกครอบครัวมากน้อยอย่างไร การมีส่วนร่วมก็ไม่ต่างกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของจรรยาพันธ์ เชื้อวาทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวต่างกัน มีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวง ไม่แตกต่างกัน เนื่องจากการตื่นตัวของประชาชนไม่ได้ขึ้นกับขนาดของครอบครัว ในพื้นที่รอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาที่เช่นกันการเสียสละเพื่อทำงานส่วนรวม การตื่นตัว และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมรูปแบบต่าง ๆ ก็จะเข้าไปรวมในฐานะตัวแทนครัวเรือนที่เป็นสมาชิกของชุมชน ไม่ขึ้นอยู่กับขนาดของครอบครัว

4) ครอบครัวชาวประมงที่มีจำนวนสมาชิกออกทำการประมงต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่มีจำนวนสมาชิกของครอบครัวออกทำการประมงต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐาน โดยปกติการออกทำการประมงในทะเลสาบเป็นเรือประมงขนาดเล็ก และจะใช้แรงงานในครัวเรือนเช่น ลูกหรือ ภรรยาเป็นหลัก การร่วมทำกิจกรรมของสมาชิกในครอบครัวก็จะแบ่งบทบาทและส่งตัวแทนไปร่วมในการรวมกลุ่มของชาวประมงเพื่อร่วมดำเนินการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลาในกิจกรรมต่าง ๆ สมาชิกของชุมชนที่เข้าร่วมไม่ว่ามาจากสมาชิกในครอบครัวชาวประมงที่ออกทำการประมงจะมีจำนวน มากหรือน้อย ก็จะเข้าร่วมในนามครอบครัวของตัวเอง และมีความเท่าเทียมกันบางครอบครัว สมาชิกก็สลับมาร่วมกิจกรรม ยกเว้นกรณีที่สมาชิกครอบครัวมีสถานภาพทางสังคมโดดเด่นในชุมชน ก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมาก

5) ครอบครัวชาวประมงที่มีช่วงระยะเวลาการประกอบอาชีพประมงต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่มีช่วงระยะเวลา (จำนวนปี) การทำอาชีพประมงของครอบครัวต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐาน แต่ผลการวิจัยยังขัดแย้งกับสุชาติ บรรจงการ (2544: 111-120) ที่ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการอนุรักษ์แหล่งหญ้าทะเลในชุมชนเกาะลิบง อำเภอกันตังจังหวัดตรัง พบว่า ปัจจัยภายในที่สำคัญที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ วิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติ คนในชุมชนเป็นชาวประมง ต้องพึ่งพาอาศัยเลี้ยงชีพด้วยการทำประมงในทะเลมายาวนาน

ในกรณีนี้ ถึงแม้ว่าครอบครัวจะทำการประมงในทะเลสาบมาเป็นระยะเวลายาวนานหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่ได้เป็นตัวชี้ขาดว่าจะเข้าร่วมอนุรักษ์ทะเลสาบมากน้อยแค่ไหน เมื่อทำการประมงได้ผลผลิตน้อยลง ทุกครอบครัวก็แสวงหาทางเลือกเพื่อเพิ่มผลผลิตหรือรายได้ของครอบครัว ได้แก่ การเพิ่มจำนวนเครื่องมือประมงให้มากขึ้น การย้ายพื้นที่ที่เคยทำการประมงไกลและกว้างมากขึ้นหรือการหาอาชีพเสริมรายได้อื่นๆเข้ามาในครอบครัวไม่มีเวลาและละเลยการฟื้นฟูเพื่อให้ทะเลสาบสมบูรณ์ขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ

6) ครอบครัวชาวประมงที่มีรายได้จากการทำประมงต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่มีรายได้จากการทำประมงของครอบครัวต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐาน แนวโน้มทั้งผลการศึกษาและในพื้นที่ ครอบครัวที่มีรายได้มาก มีส่วนร่วมน้อยกว่าครอบครัวที่มีรายได้น้อย คนที่รายได้มากมี

ทางเลือกในการเพิ่มทุน เพิ่มเครื่องมือ ส่วนครอบครัวที่รายได้ต่ำมีข้อจำกัดเรื่องทุน และเครื่องมือ ประมง ดังนั้นการฟื้นฟูทรัพยากรเป็นทางที่จะเพิ่มรายได้ทางเดียว ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ เฉลิมศรี อรรถนกุล (238: 134-147) ได้ศึกษาความรู้ ทักษะ และแนวทางปฏิบัติของชาวประมงต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลา ตำบลคูยุด อำเภอสตงพระ จ.สงขลา พบว่า รายได้ไม่ได้เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาวประมงเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงมากขึ้น ทำนองเดียวกับวิทวัส แก้วทะนงต์ (2541: 67) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการทรัพยากรน้ำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นครศรีธรรมราช พบว่ารายได้ไม่ได้เป็นปัจจัยหลักที่มี ผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เช่นกัน แต่ขัดแย้งกับจรูญพันธ์ เชี่ยววิทย์ (2545: 91-92) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนคีรีวง นครศรีธรรมราช พบว่าประชาชนที่มีรายได้ต่างกันมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ป่าเขาหลวงแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติ 0.05

กรณีของครอบครัวชาวประมงริมทะเลสาบ ข้อเท็จจริงในระดับพื้นจะมี พื้นฐานด้านอื่น ๆ ที่แตกต่างกัน เช่นการเป็นผู้เข้าถึงแม้ว่ามีรายได้น้อย ก็เข้ามีส่วนร่วมมากหรือผู้มี รายได้จากการทำประมงมากแต่ไม่มีเวลาก็เข้ามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทะเลสาบน้อยไป สรุปว่า รายได้ยังไม่ใช่อัตราชี้วัดเรื่องดังกล่าว

7) ครอบครัวชาวประมงที่มีรายได้รวมต่างกัน

ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวชาวประมงที่มีรายได้รวมของครอบครัว ต่างกัน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทะเลสาบสงขลา ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัย สำคัญทางสถิติ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ขัดแย้งกับสมมติฐาน เนื่องจากรายได้ส่วนหนึ่งอาจจะมากหรือน้อยของครอบครัวที่มาจากอาชีพเสริมอื่น ๆ ของสมาชิกครอบครัว นอกเหนือจากการทำประมง ในทะเลสาบ ความมากน้อยของรายได้รวม ไม่ได้เป็นปัจจัยการมีส่วนร่วมว่ามากน้อยแค่ไหน เพราะเงื่อนไขทางสังคมรูปแบบต่างๆ ในชุมชนเช่นความเข้มแข็งของกลุ่ม วัฒนธรรมของท้องถิ่น ของชาวประมง และอื่น ๆ ก็จะเป็นปัจจัยหนุนการมีส่วนร่วมของชาวประมงได้มากกว่ารายได้รวม ของครอบครัว

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทะเลสาบสงขลา ของครอบครัวชาวประมงยังอยู่ในระดับต่ำ มีความแตกต่างกันระหว่างสมาชิกครอบครัวที่เป็นฝ่ายพ่อกับฝ่ายแม่ มีความแตกต่างกันระหว่างกิจกรรมของหน่วยงานของรัฐที่จัดให้ประชาชนมีความแตกต่างกันระหว่างขั้นตอนและกระบวนการมีส่วนร่วมรวมถึงมีความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากปัจจัยต่าง ๆ ของครอบครัว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงนำข้อค้นพบมาพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติให้แก่หน่วยงานต่าง ๆ ดังนี้

3.1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรพัฒนาศักยภาพขององค์กรให้มีความสามารถสนับสนุนและสร้างเงื่อนไข เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบสงขลาได้มากขึ้น โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านอบรมพัฒนาจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เช่น กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดสงขลาและพัทลุง (ทสจ.) สถาบันการศึกษา ในพื้นที่เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์และอื่น ๆ ควรจัด เวที สัมมนา อบรม การศึกษาดูงานเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา แก่ชุมชนกลุ่มต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะ กลุ่มชาวประมง อย่างต่อเนื่อง

2) ควรพัฒนาและจัดตั้งศูนย์ข้อมูลทะเลสาบสงขลา เพื่อจัดทำสื่อข้อมูลข่าวสารในด้านต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้จากการวิจัย สภาพปัญหาของทะเลสาบ นโยบายที่เกี่ยวข้อง โครงการกิจกรรมของหน่วยงาน กิจกรรมการอนุรักษ์ของชุมชนในพื้นที่ โดยสื่อสารผ่าน สื่อท้องถิ่น เช่น วิทยุชุมชน หนังสือ มโนราห์ ฯลฯ และผ่านสื่อส่วนกลาง เพื่อเผยแพร่ให้ชุมชนทั้งในพื้นที่และใกล้เคียง ได้รับทราบข้อมูลอย่างต่อเนื่องเพื่อกระตุ้นให้มีความสำคัญและเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบสงขลามากขึ้น

3) เพื่อลดความซ้ำซ้อน การทำงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมีการทำงานแบบบูรณาการ ทั้งแผนงานโครงการ กิจกรรม และบุคลากร โดยใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เช่น กรมประมง กรมทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ร่วมมือกันสนับสนุนชุมชนประมงริมทะเลสาบสงขลาให้มีการ จัดการทรัพยากรชายฝั่งหน้าบ้านตัวเอง โดยการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำ และปลูกป่าชายเลนในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งจะทำให้ชาวประมงสามารถร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับทุกหน่วยงานได้ ไม่ต้องเสียเวลาและเบียดเบียนกับประชุมหลายครั้ง ร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานต่าง ๆ หลายหน

4) การรณรงค์ให้ความรู้ โดยใช้สื่อต่าง ๆ ต้องมีการดำเนินงานควบคู่ไปกับการสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบที่เป็นรูปธรรมในระดับพื้นที่ เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมมากขึ้น มีข้อเสนอแนะเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

(1) กรมประมง โดย สำนักงานประมงจังหวัดสงขลา ควรสนับสนุนการจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ และจัดตั้งกลุ่มประมงอาสาจากตัวแทนของชุมชนให้มีทั้งผู้ชายและผู้หญิง สนับสนุนให้เข้ามาร่วมบริหารจัดการดูแลรักษา ซ่อมแซมเขตอนุรักษ์ ช่วยประสานงานกับบุคคลภายนอกและภายในชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรม การวางกฎระเบียบเขตอนุรักษ์ใช้วิธีจัดประชาคมของชุมชน เพื่อลดความขัดแย้งและช่วยให้สร้างการมีส่วนร่วมได้มากขึ้น

(2) กรมทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง โดย สถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 38 สนับสนุนการฟื้นฟูป่าชายเลน ควรมีการศึกษา ความเหมาะสมของพันธุ์ไม้ให้สอดคล้องกับพื้นที่ ร่วมกับการรวมกลุ่มชุมชน หน่วยงานควรใช้เวลาในการทำความเข้าใจ ร่วมวางแผน และเตรียมพื้นที่ อาจจะจัดกิจกรรมปลูกป่าชายเลนในช่วงที่มีเทศกาลของชุมชน เช่น วันสงกรานต์ วันปีใหม่ วันเฉลิมพระชนมพรรษาฯ โดยให้ชุมชนนำอาหาร “ข้าวหม้อ-แกงหม้อ” มาร่วมรับประทานด้วยกัน เพื่อให้คนในชุมชนกลุ่มต่าง ๆ มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าวมากขึ้น

(3) กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม สนับสนุนการกำจัดขยะมูลฝอยในชุมชนริมทะเลสาบสงขลา ควรสนับสนุนกิจกรรม เช่น ธนาคารขยะ ระดับชุมชน การแยกขยะในครอบครัว สนับสนุนกองทุนครอบครัวสะอาด ให้กลุ่มแม่บ้านบริหารจัดการ ช่วยกันรณรงค์การกำจัดขยะในชุมชน จัดกิจกรรมประกวด “บ้านสะอาด” หรืออื่น ๆ เพื่อสร้างแรงจูงใจ การมีส่วนร่วมในการกำจัดขยะมูลฝอยให้มากขึ้น

5) ทั้งหน่วยงานระดับนโยบาย และหน่วยปฏิบัติในพื้นที่ ควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ของคนในชุมชนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มสตรี หรือกลุ่มแม่บ้าน จากผลการวิจัยพบว่า กลุ่มผู้หญิงที่เป็นผู้นำถึงแม้จะมีจำนวนน้อยแต่มีบทบาทสำคัญในการร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ทะเลสาบ ควรมีกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อพัฒนา และเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มสตรีรอบทะเลสาบสงขลาเป็นการเฉพาะจะทำให้สตรีมีส่วนร่วมทำให้ทะเลสาบสงขลาอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

3.1.2 หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรพัฒนาศักยภาพขององค์กรให้มีความสามารถสนับสนุนและสร้างเงื่อนไข เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของทะเลสาบสงขลาได้มากขึ้น

3.1.3 หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องควรจะหนุนเสริมกระบวนการการมีส่วนร่วมได้ตั้งแต่ระดับครอบครัว จนถึงระดับเครือข่ายของสังคม

3.1.4 การสนับสนุน เสริมสร้าง และพัฒนาศักยภาพของครอบครัวชาวประมงให้สามารถมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรทะเลสาบสงขลาได้มากขึ้น ได้แก่ การเสริมสร้างความเป็นผู้นำของสมาชิกครอบครัว สนับสนุนให้เกิดกลุ่มกิจกรรมหรือองค์กรในระดับชุมชน การจัดเวทีประชุมปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ อบรมสัมมนา การทัศนศึกษาดูงาน การใช้สื่อท้องถิ่น เช่น วิทยุชุมชน แผ่นโปสเตอร์ แผ่นพับ ในการสื่อสารให้ความรู้แก่ชุมชน การสนับสนุนให้มีกิจกรรมการอนุรักษ์ทะเลสาบที่หลากหลายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยฝึกให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดการบริหารโดยชุมชนเอง ตั้งแต่เริ่มวางแผน จนถึงขั้นการติดตามประเมินผล โดยให้กลุ่มเป้าหมายผู้เข้าร่วมที่หลากหลายทุกเพศทุกวัย

3.1.5 ควรเน้นการพัฒนาศักยภาพ ของสตรีในชุมชนประมงริมทะเลสาบให้มากขึ้น โดยเปิดโอกาสให้มีการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพเสริม ส่งเสริมแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากร ส่งเสริมการเป็นผู้นำ ส่งเสริมให้มีบทบาทในการอนุรักษ์ทะเลสาบเคียงบ่าเคียงไหล่กับฝ่ายผู้ชายอย่างเท่าเทียมกัน

3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 ควรมีการศึกษาวิจัย ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานของโครงการการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา ต่อครัวครัวชาวประมง ในมิติต่าง ๆ เจาะลึกปัจจัยความสำเร็จและ ข้อจำกัดปัญหาอุปสรรคต่างๆ

3.2.2 ควรมีการศึกษาวิจัยในกลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเลือกเป็นพื้นที่เป็นภูมินิเวศย่อยต่าง ๆ เช่น การมีส่วนร่วมของครอบครัวที่อาศัยเขตป่าต้นน้ำ เขตป่าพรุ เขตพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย เป็นต้น ทำให้เห็นภาพรวมมากขึ้น และจะทำให้นำไปปรับใช้ในการแก้ปัญหาของพื้นที่ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น